

O OCHRONIE ZABYTEKÓW PRZYRODY NIEOŻYWIONEJ I JEJ ZASOBÓW

KAŻDY TWÓR NATURALNY, będący przedmiotem szczególnych zainteresowań którejkolwiek nauki, jedyny w swoim rodzaju lub rzadko spotykany, ma wartość i znaczenie zabytku przyrody. Tu zajmujemy się zabytkami wchodzącymi w zakres zainteresowań nauk o Ziemi.

Z pojęciem zabytku wiąże się trwałość jego istnienia. Zjawisko wielkiego wybuchu wulkanu jest przedmiotem szczególnych zainteresowań, lecz nie może być mowy o jego trwałym istnieniu. Natomiast cechy zabytków mieć mogą różne, mniej lub więcej utrwalone pozostałości działania wulkanów. Wulkany czynne okresowo lub stale (w zasięgu pamięci ludzkiej) są w zasadzie zabytkami przyrody.

Względnie małą trwałość mieć mogą wygasające formy życia ubiegłych epok geologicznych, czyli tzw. **relikty**. Relikty istnieją zarówno wśród flory, jak i wśród fauny. Są to niewątpliwie zabytki geologiczne. Podlegają one u nas troskliwej pieczy naukowej florystów i faunistów. Nam pozostaje troska o zabytki przyrody nieożywionej, do której są zaliczone martwe szczątki oraz ślady form życia epok ubiegłych.

Zabytki przyrody nieożywionej dzielimy na nieruchome i ruchome¹. Nieruchomymi są zabytki trwale związane w sposób naturalny z ich pierwotnym podłożem. Zabytków tego rodzaju zarejestrowano dotychczas w Polsce ponad tysiąc. Jest ich na pewno więcej, gdyż nie wszystkie okolice naszego kraju zostały dostatecznie spenetrowane z myślą o wyszukaniu tych cennych okazów.

Najliczniejsze wśród zabytków przyrody nieożywionej Polski są głązy narzurowe. Na-

stępna pod względem liczebności grupę zabytków tworzą ostańce. Szerzej znane ich przykłady mamy w obrębie Jury Krakowsko-Częstochowskiej, w Sudetach, Karpatach i w Górach Świętokrzyskich. Mówimy o ostańcach, które można by nazywać naturalnymi i o ostańcach sztucznych, jak np. zabezpieczone od wyeksploatowania bezcenne pod względem naukowym i dydaktycznym części odkrywek wyrobiskowych. Przykłady: ostatniec na Kadzielni w Kielcach, rezerwat skalny im. Jana Czarnockiego w Śluchowicach pod Kielcami oraz niedawno utworzony rezerwat w kamieniołomie szaflarskim pod Nowym Targiem.

Ochronie powinny podlegać klasyczne profile geologiczne, jak w Górach Świętokrzyskich: kambru dolnego i środkowego w Ocieskach, ordowiku w Zalesiu pod Łagowem, dewonu pod Grzegorzewicami i inne oraz miejsca występowania jednej w swoim rodzaju fauny i flory kopalnej, jak również osobliwych minerałów i skał. Niektóre spośród nich znane były w literaturze światowej od dawna, np. skałka jurajska w Rogoźniku pod Nowym Targiem, odkrywka z fauną dewońską pod Lubieszowem w okolicy Świdnicy (Dolny Śląsk), odsłonięcie granitów kulistych w okolicy Jeleniej Góry i inne.

Mamy piękne stożki bazaltowe oraz odsłonięcia wspaniałych okazów ciosu słupowego bazaltów i odsłonięcia kontaktów tych skał z tułami w woj. wrocławskim i opolskim. Mamy wspaniałe, jedyne w swoim rodzaju odsłonięcie ciosu porfirowego tzw. „Organy” w przełomie Kaczawy pod Górą Wielistawką.

Różnego rodzaju utwory krasu wapiennego, gipsowego i innych, a wśród nich jaskinie tworzą bardzo licznie reprezentowaną grupę na-

¹ O ruchomych zabytkach przyrody nieożywionej pisze w tym numerze Zb. Wójcik

szych zabytków. Spodziewamy się, że przy obecnym zainteresowaniu formami krasu dowiemy się niedługo o zgola niespodziewanych dawniej zabytkach tej grupy znajdujących się u nas.

Do wielkich i znanych szeroko osobliwości Polski należy grotę Kryształową w Wieliczce, odkryta przed kilkudziesięciu laty dzięki robotom górniczym. Stanowi ona od r. 1928 pierwszy polski rezerwat podziemny. Można mieć nadzieję, że wobec rozbudowy kopalń soli na innych obszarach Polski i coraz większego zrozumienia w świecie górniczym wartości i znaczenia zabytków przyrody nieożywionej, zostaną znalezione i lepiej zabezpieczone niż Grotę w Wieliczce inne tegoż rodzaju zabytki².

Podziw wzbudzają olbrzymie odkrywki dwudziestu pięciu poziomów pni mioceńskich lasów w tunoszwoskiej kopalni węgla brunatnego nad Nysą Łużycką. Niewątpliwie w pewnej fazie eksploatacji tej kopalni stanie się aktualna sprawa trwałego zabezpieczenia fragmentu jej olbrzymiej odkrywki. Znaczenie naukowe i dydaktyczne odsłoniętego tam profilu wykracza daleko poza granice naszego państwa.

Na rozległych obszarach niżowych Polski mamy jeszcze piękne zachowane ozy, godne ochrony fragmenty moren czołowych i inne formy lodowcowe, a także — ostatnie i już bardzo nieliczne gładzowiska pierwotne. Spośród niezwykle pięknych spłotów wydmy piaszczystych parabolicznych na szczególne wyróżnienie zasługują m. in.: wydmy Puszczy Kampinoskiej (dziś park narodowy) oraz wydmy paraboliczne na mierzei przy jeziorze Gardno, znane w literaturze obcej i naszej jako najpiękniejsze na wybrzeżach Bałtyku, i inne. Mają się one znaleźć w obrębie Słowińskiego Parku Narodowego (upamiętniającego swą nazwą ostatnią wśród zalewów germańskiego ostoje plemienia Słowińców). Istniejące już parki narodowe, a zwłaszcza: tatrzański, pieniński, karkonoski, ojcowski, świętokrzyski i babogórski obejmują więcej lub mniej liczne zgrupowania bezcennych różnego rodzaju zabytków przyrody nieożywionej. Niektóre jako całość, np. Tatry i Pieniny stanowią wspaniałe i jedyne w swoim rodzaju okazy geologiczne.

NIECO HISTORII

W r. 1920 powołano pod przewodnictwem prof. Wł. Szafera Państwową Komisję Ochrony Przyrody, przekształconą w 1925 r. w czynną do dnia dzisiejszego Państwową Radę Ochrony Przyrody. W ścisłym porozumieniu z Państwową Radą Ochrony Przyrody została utworzona w r. 1926 przy Państwowym Instytucie Geologicznym, będącym wówczas największym skupieniem geologów polskich, Komisja do Spraw

² Piękną zapowiedzią tego jest opisana przez prof. J. Poborskiego i jego współpracowników mała Grotę Kryształową w kopalni w Inowrocławiu.

Ochrony Przyrody. Zadaniem jej było rejestrowanie zabytków przyrody nieożywionej na obszarze Rzeczypospolitej i sporządzanie ich opisów naukowych. Komisja rozpoczęła w r. 1928 publikowanie wydawnictwa ciągłego (ze streszczeniami w języku obcym) pt. „Zabytki Przyrody Nieożywionej Ziemi Rzeczypospolitej Polskiej”, które później zostało przekazane rozpoczynającemu swą działalność w r. 1932 Muzeum Ziemi. W wydawnictwie tym ukazał się szereg cennych opracowań. Muzeum Ziemi przejmując publikację „zabytków” zajęło stanowisko, że zabytki przyrody nieożywionej zarówno ruchome jak i nieruchome stanowią przedmioty należące do zakresu działalności muzeów geologicznych. W ten sposób mając oryginalną koncepcję pracy i nawiązując łączność z innymi krajami zajęliśmy własną pozycję w światowej akcji ochrony przyrody nieożywionej. Niestety, był to jedynie początek, gdyż rozwiązanie Muzeum Ziemi jako instytucji samodzielnej położyło kres jej rozwojowi. Publikacja „Zabytków” uległa przerwie w r. 1952. Obecnie Muzeum Ziemi ma nadzieję ponownego rozwinięcia tego działu swej pracy i pragnęłoby współpracować ze wszystkimi geologami, którzy uznają tę współpracę za pożyteczną.

NOWE, WIELKIE ZADANIA OCHRONY PRZYRODY

Ogromny rozrost liczby ludności, znaczne rozszerzenie skali jej potrzeb oraz fantastycznie wielki rozwój eksploatacji surowców kopalnych uprzytomniły ludziom myślącym grozę wyczerpywania się zasobów przyrody. Grozę tę potęguje świadomość zniszczeń przyrody nieożywionej i żywej przez niepomiarowanego w swej zachłanności człowieka, który — nie troszcząc się o byt przyszłych pokoleń — twierdzi beztrwosko i cynicznie, że zasobów przyrody „na nasz wiek wystarczy”. Homo edax — człowiek pożerający (termin użyty przez Wiktora Hugo) nie chce wybiegać daleko swą myślą — chce być syty i niczego więcej nie pragnie. Wypowiedziane przed czterdziestu kilku laty słowa J. G. Pawlikowskiego stają się już dziś niemal prorocze: „Człowiek odkąd pojawił się na ziemi, począł gruntownie „ujarzmiać” przyrodę. Aż wreszcie ujarzmił ją tak gruntownie, że poczynają mu włosy stawać z przerażenia, aby w pustce przestrzeni nie został sam na sam z trupem”.

W roku 1955 stwierdzono na konferencji odbytej w Genewie, że zasobów surowców energetycznych przy dotychczasowym systemie ich eksploatacji (w czasie pokoju) starczyć może najwyżej do 2100 r. Jeżeli tak być miało, to na pewno na długo przed tym terminem wynikłoby bezwzględne walki o zabezpieczenie tych resztek dla najsilniejszych organizacji państwowych. Przed nauką stało więc olbrzymie zadanie znalezienia najskuteczniejszych metod oszczędnej i rozumnej gospodarki

oraz rozszerzenia możliwości zaspokajania potrzeb materialnych człowieka. Stwierdzone niebezpieczeństwo uznane zostało przez szereg państw a między nimi USA i ZSRR.

Od r. 1956 Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody nosi nazwę Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody i jej Zasobów. Sprawy ochrony zasobów przyrody pochłaniają coraz więcej uwagi i pracy zainteresowanych nimi. U nas jeszcze nazbyt mało są one popularne nawet wśród geologów i wśród szerszych sfer zainteresowanych ochroną przyrody. Polska ustawa o ochronie przyrody z r. 1949 wyraźnie upoważnia i powołuje do akcji zmierzającej do ochrony zasobów przyrody.

Sprawom tym należałoby, jak sądzę, poświęcić wiele uwagi i na łamach „Przeglądu”, a nadto — może byłoby dobrze zainteresować podjęciem wspólnej akcji instytucje, w których zakres sprawy te wkraczają. Należałoby podjąć działanie zmierzające do ochrony zasobów przyrody nieożywionej na terenie Polski. Wydaje mi się, że jedną z metod społecznego propagowania tej akcji mogłoby stanowić organizowanie wystaw objazdowych.

Zainteresowanych problematem ochrony zasobów przyrody nieożywionej odsyłam do tekstu cennego wykładu prof. W. Goetla (2), z którego czerpałem informacje do części ostatniej niniejszego artykułu.

LITERATURA

1. „Chrońmy Przyrodę Ojczystą” I—XV. Kraków 1945—1959.
2. Goetel W. — Ochrona zasobów przyrody nieożywionej. Artykuł w publikacji Państwowej Rady Ochrony Przyrody z r. 1957. Kraków.
3. „Ochrona Przyrody” rocznik I—XXVI. Kraków 1920—1959.
4. Sprawozdanie z działalności Komisji Ochrony Przyrody Państwowego Instytutu Geologicznego. „Zabytki Przyrody Nieożywionej” z 1. Warszawa 1928.
5. Sprawozdania z działalności Muzeum Ziemi. „Wiadomości Muzeum Ziemi” tomy I—VI. Warszawa 1938—1952.
6. „Zabytki Przyrody Nieożywionej” z 1—4. Warszawa 1928—1951.

SUMMARY

A definition of nature monuments is here given. It is an unique or rare natural object of scientific or didactic value. Several examples of nature monuments occurring within Polish national parks also separate nature monuments are given. There are over 1000 nature monuments up to date registered in Poland.

The author gives also some historical information on nature preservation in Poland. Systematic nature preservation has begun in 1920 (National Commission and later National Council of Nature Preservation). A special Commission of Nature Preservation was appointed in 1926 attached to the State Geological Institute. Since 1928 results of its activities were published in: *Monuments de la nature inanimée*

de la République Polonaise. In 1932 activity of that commission and publication of its works was carried out by Museum of Earth.

РЕЗЮМЕ

В приведённой статье дано определение понятия памятника природы, которое выражает, что это есть натуральное, единственное в своём роде или редко встречаемое творение имеющее значение научного документа или экземпляра являющегося предметом изучения. Приведён ряд примеров памятников природы находящихся на территории Польши в пределах народных парков, заповедников, а также отдельных памятников природы. Всех памятников неживой природы зарегистрировано до сих пор в Польше более одной тысячи.

Автор приводит несколько исторических сведений из которых вытекает, что к систематической охране природы приступили в Польше в 1920 году (Государственная Комиссия, а позднее Государственный Совет Охраны Природы). В 1926 г. при Государственном Геологическом Институте в Варшаве образована специальная Комиссия по Делам Охраны Природы, которая результаты своих работ публиковала в журнале: „*Monuments de la nature inanimée de la République Polonaise*”. Все дела и публикации этой комиссии в 1932 г. принял Музей Земли, который стал на позиции, что памятники неживой природы как движимые, так и недвижимые должны быть окружены научным вниманием геологических музеев.

В последней части статьи автор рассматривает цель охраны ресурсов неживой природы, а также необходимость введения рациональной системы хозяйствования этими ресурсами.